

Kontraadmiral u penziji
Janez TOMŠIČ

OFANZIVNE OPERACIJE MORNARICE I DRUGIH JEDINICA NOVJ NA PRIMORSKOM FRONTU OD SEPTEMBRA 1944. DO OSLOBOĐENJA TRSTA

VIS, VOJNI I POLITIČKI CENTAR NOP I NOVJ NA JADRANSKOM VOJIŠTU

Od početka juna pa do oslobođenja Beograda oktobra 1944. godine, otok Vis je dolaskom VŠ NOVJ i drugih najviših organa NOP, prerastao u neosvojivu tvrđavu i vojno-politički centar nove Jugoslavije koja se rađala u NOB i revoluciji. Istovremeno je Vis postao i vojnopomorski operativni i pozadinski centar sa kojeg će početi ofanzivne operacije za konačno oslobođenje dalmatinske obale i otoka.

Tokom leta 1944. godine, krupne jedinice, sastavljene od brigada 26. divizije i flotila Mornarice NOVJ — koje su po zamisli i direktivi druga Tita u prolećnim desantnim napadima na neprijatelja — na utvrđene i jako branjene otoke Mljet, Korčula, Šolta i Brač sticale borbena iskustva — izvodile su pripreme za konačno oslobođenje jadranskih otoka i obale. Njihove dotadašnje zadatke preuzele su udarne desantne grupe do jačine bataljona i odreda naoružanih čamaca ili brodova koje su i nadalje uznemiravale neprijatelja na otocima od Šolte do Mljeta, a sebe jačale i sticale iskustva u borbi sa neprijateljem na moru, otocima i obali.

U to vreme politički ugled nove Jugoslavije je postajao u savezničkom svetu sve veći, a političke emigracije sa kraljem i izbegličkom vladom na čelu sve manji.

* Članak objavljen u časopisu »Mornarički glasnik« br. 2/1975.

Poraz Hitlerovih oružanih snaga bio je na pomolu. Bilo je očito da je pobjeda NOP i revolucije u Jugoslaviji neminovna. Jedinice NOVJ prodirale su iz Crne Gore i Bosne u Srbiju, gde su se povezale sa jedinicama NOV Srbije i Crvenom armijom. Jedinice 3. ukrajinskog fronta su pripremale prodor u Rumuniju, Bugarsku i Mađarsku, te povezivanje u severoistočnoj Jugoslaviji sa NOVJ radi zajedničkog opkoljavanja i uništenja nemačkih armija na jugu Balkana i stvaranje uslova za predstojeće ofanzive na Nemačku. Saveznici sa Zapada su oslobodili 4. juna Rim i Peskaru, a 6. juna iskrcali u Normandiji dugo obećavani desant i otvorili drugi front.

Nemačke snage nisu mogle odolevati na svim frontovima. Njihova Vrhovna komanda je razmišljala o sužavanju frontova i o spasavanju svojih armija, pre svega, iz ugroženog balkanskog džepa. U vezi s tim, razmatrana je spasonosna »zelena« odbrambena linija južno od Save i Dunava na spojnici Drina—Durmitor—Velež—Dinara—Velebit i blagovremena evakuacija jedinica iz Crne Gore i Dalmacije na tu liniju.

Saveznici sa Zapada, posebno vlada Velike Britanije, nastojali su u takvoj političkoj i vojnoj situaciji na Balkanu da nađu kompromis sa Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), da bi mogli da utiču na politiku i vojni razvoj situacije u Jugoslaviji. NKOJ, svestan snaga jugoslovenskog NOP i značaja ubrzanog savezničkog priznanja tekovina NOB, složio se da povede razgovore sa predsednikom nove izbegličke vlade dr I. Šubašićem, što je dovelo do poznatog sporazuma Tito—Šubašić i sastanka druga Tita sa predsednikom britanske vlade V. Čerčilom u Kazerti blizu Napulja 12. i 13. avgusta.

Tom političkom koraku na Visu i u Kazerti prethodila je direktiva Vrhovnog komandanta za pokret glavnine NOVJ u Srbiju. Sledila su i druga naređenja za daljnje jačanje snaga na Visu i njihova reorganizacija i prenaoružavanje da bi se stvorile brzopokretne ofanzivne jedinice. Jedinice 2. crnogorskog i 8. dalmatinskog korpusa, koje su ostale na obali ili u njenoj bližoj dubini, pristupile su pripremama za konačno oslobođenje obale i njezine unutrašnjosti, te za sprečavanje nekažnjenog povlačenja neprijatelja sa obale u unutrašnjost Jugoslavije.

Jačanje udarne snage jedinica 8. korpusa pospešeno je prebacivanjem naše 1. tenkovske brigade iz Italije na Vis i doletom 1. a kasnije i 2. lovačke eskadrile NOVJ na viški aerodrom, formiranjem artiljerijske grupe 8. korpusa i grupe obalske artiljerije.

U sklopu tih priprema za oslobođenje zemlje i Mornarica NOVJ dobila je nove zadatke koji su uticali na njezinu organizaciju i razvoj.

Dve flotile od 12 desantnih tenkonosaca iz savezničke pomoći obezbeđivale su pokret tenkova i drugih motorizovanih jedinica u predstojećim operacijama sa Visa na otoke i dalje na obalu. Formirani su i prvi bataljoni mornaričke pešadije, u pomorskim sektorima, koji su preuzeli zadatke na otocima i oslobodili jedinice 8. korpusa za predstojeća dejstva na kopnu. Formirana je mornarička stanica u Hvaru koja je kontrolirala pokrete neprijatelja u akvatorijumu srednjedalmatinskih otoka i održavala vezu sa jedinicama NOP na tim otocima i u Biokovskom primorju. Otok Lastovo je postao središte ponovno formiranog 5. pomorskog obalskog sektora, istureno uporište koje će omogućiti manevar jedinicama 26. divizije i Mornarice NOVJ za oslobodjenje južne Dalmacije.

U severnoj Dalmaciji na otoku Istu je formirano istureno uporište. Tako je stvorena osnovica za snage 2. POS bliže Istri i Hrvatskom primorju, što je omogućilo održavanje veza sa jedinicama i ustanovama NOP u tim područjima, kontrolu nemačkih pomorskih i otočkih snaga u Kvarneru, Kvarneriću i Hrvatskom primorju, te pomorsku odbranu zapadnog boka 8. korpusa i severnodalmatinskog arhipelaga od nemačkih prepada iz riječkog i istarskog sektora.

Vrhovni štab NOVJ preduzeo je u to vreme i prve mere za organizaciju 6. i 1. POS na Crnogorskom, odnosno Slovenačkom primorju. Određene su dve mornaričke grupe, jedna za 2. korpus u Crnoj Gori a druga za 9. korpus u Slovenačkom primorju, da uz pomoć štabova tih korpusa i mornara u njihovim jedinicama pripreme formiranje pomenutih POS.

Takvom razvoju mornarice NOVJ doprinelo je i njeno kadrovsko jačanje. Vrhovni štab je naredio da se Dalmatinci i druge starešine naših jedinica — vični moru — koji su ratovali širom Jugoslavije, vrata na obalu u mornaricu NOVJ i svojim ratnim iskustvom doprinesu njenom daljem jačanju i razvoju.

BORBE ZA OSLOBOĐENJE DALMACIJE I CRNOGORSKOG PRIMORJA

Jedinice NOVJ polaze sa Visa u ofanzivna dejstva. Nemačka Vrhovna komanda je u leto 1944. godine cenila da je desant anglo-američke armije u Dalmaciji malo verovatan, ali je zato moguć u Istri. Ukazala je pomorskim komandantima Jadrana i Dalmacije da obezbede komandantima kopnenih jedinica povlačenje njihovih trupa sa otoka i obalnog ruba na »zelenu liniju«. Otoke su branili obalskim baterijama, minskim preprekama i raspoloživim otočkim posadnim jedinicama. U severnom Jadranu mornarica je trebala da,

pored jačanja obalske odbrane, ispoljava svoja ofanzivna dejstva sa diverzantskim i minskim jedinicama u dalmatinskom arhipelagu i na desnom boku 8. britanske armije u Italiji.

Razvoj vojne situacije u Srbiji i na istočnom frontu bio je takav, da su Nemci morali ojačati svoje snage u Srbiji snagama iz južnog Jadrana. Stoosamnaesta lovačka divizija je bila prva koja se morala pripremiti za pokret u Srbiju i napustiti otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet.

Vrhovni štab NOVJ je već 29. avgusta doznao za te nemačke namere. To veče je plovilo 11 transportnih i naoružanih brodova sa desantnim udarnim grupama 1. i 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade u tri marševske kolone na desantne prepade, dve na Brač i jedna na Hvar. Motorni čamci su pronašli noću desantne udarne grupe na moru i uručili im naređenje Vrhovnog komandanta za prekid akcija i povratak na Vis. Dvadesetšesta divizija i Mornarica NOVJ pristupile su odmah pripremama za pokret sa otoka, a štab 8. korpusa izdao je ostalim svojim divizijama direktivu za sprečavanje pokreta nemačkih jedinica sa obalnog ruba u unutrašnjost.

Početkom septembra nemačke snage su preduzele mere za ubrzanu evakuaciju sa dalmatinskih otoka u srednjoj i južnoj Dalmaciji pre nego što bi bile napadnute od jačih snaga 26. divizije koju su podržavale avijacija i pomorske snage sa otoka Visa. Vrhovni štab je naredio iskrcavanje na te otoke i napad na nemačke jedinice u povlačenju. Štabovi 26. divizije i Mornarice NOVJ odredili su za napad na ostrvo Brač 1. i 12. dalmatinsku brigadu, kao i brodove 4. POS, a za napad na Korčulu i Pelješac 11. dalmatinsku i 3. prekomorsku brigadu, mornaričku pešadiju 5. POS te brodove 4. i 5. POS. Otok Vis je postao košnica. Brigade i brdske posade pripremale su se za pokret na otoke.

Dvanaestog septembra Vrhovni komandant je govorio 1. dalmatinskoj proleterskoj brigadi, nakon završene smotre i njenog proglašenja za proletersku, o njenoj istorijskoj ulozi u NOB i budućim zadacima. Tom prilikom je borcima NOVJ i celom svetu otvoreno izneo stav NKOJ o pitanju Istre i Slovenačkog primorja:

»Danas se približava čas kada će morati da se govori o granicama naše zemlje. Mi nismo o tome nikada, u toku čitavog ovog rata govorili. Ali ja o tome moram da kažem nekoliko reči. Naš narod se je borio za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, za bolju i srećniju budućnost, ali on se bori i za oslobođenje one naše braće koja su decenijama stenjala pod tuđinskim jarmom. Ovom borbom

naša braća, koja su u Istri, u Slovenskom primorju, u Koruškoj moraju biti i biće oslobođena i živeće slobodni u svojoj domovini sa svojom braćom. To je želja svih nas, to je želja i svih njih tamo. MI TUĐE NEĆEMO — NO SVOJE NE DAMO!«

Dalmatinski proleter i prodefilovali su posle govora ispred svog Vhovnog komandanta. Taj svečani defile je bio simboličan početak velikog oslobodilačkog marša NOVJ od Visa do Istre, Trsta i Soče.

U noći 12/13. septembra 1944. godine motorni jedrenjaci i desantni splavovi u pratnji naoružanog broda (NB-13) iskrcali su delove 1. dalmatinske brigade u Bobovišću na Braču gde je noć ranije bila iskrcana 12. dalmatinska brigada. Iz Velog jezera na Lastovu otplovila je iste noći u Brno 3. prekomorska brigada i započela da goni neprijatelja na Korčuli i Pelješcu, a mornarička četa 5. POS iskrcala se kod Dingača na Pelješcu i priključila napadima na neprijatelja. Tako se duž jadranske obale rasplamsala borba za oslobođenje Dalmacije, Crne Gore i Hercegovine.

Oslobođenje Dubrovačkog i Crnogorskog primorja. Jedinice 26. divizije oslobodile su do 20. septembra srednje i južnodalmatinske otoke i zapadni deo Pelješca. Jedanaesta dalmatinska i 3. prekomorska brigada su na istočnom delu Pelješca došle u borbeni dodir sa jedinicama 369. leg. divizije, koja je trebala da na prostoru Dubrovnik—Mostar štiti bok 21. nemačkog korpusa za vreme povlačenja iz Albanije i Crne Gore pravcem Titograd (Podgorica) — Nikšić — Mostar u Bosnu. Pomenute brigade i južnodalmatinski otočki partizanski odred razbili su nemačke jedinice na odbrambenoj liniji Trstenik — Drače i proterali ih u odbrambeni čvor Malog i Velikog Stona. To je bio početak obračuna 26. dalmatinske i 29. hercegovačke divizije sa tom nemačkom legionarskom pobočnicom 21. nemačkog korpusa i oslobođenja južne Hercegovine i Dalmacije, kao i Crnogorskog primorja.

Nakon oslobođenja srednjedalmatinskih otoka pomorske snage 4. POS prevezle su sa Visa, Brača i Hvara u Trstenik i Žuljanu na Pelješcu 2.900 boraca, 8 haubica, 304 mula i 30 vagona ubojnog i drugog materijala. Prva dalmatinska proleterska brigada pripremala se na prostoru Trstenik — Drače za desant na Neum — Klek i prodor na cestu Slano — Metković, a 11. dalmatinska brigada zajedno sa južnodalmatinskim otočkim odredom za likvidaciju stonskog odbrambenog čvora.

U noći 16. i 17. oktobra iskrcavala se 1. dalmatinska proleterska brigada preko Malog mora, uprkos žestokom artiljerijskom otporu

na širi mostobran Klek—Neum. Time je neposredno ugrožena cesta Slano — Metković kojom su se povlačile nemačke jedinice iz Dubrovnika. Dalmatinske i hercegovačke jedinice uništile su do 23. oktobra na odseku Dubrovnik — Metković mnogo jedinica 369. leg. divizije, a u Vukovom klancu uništile ili zaplenile svu nemačku motorizaciju sa teškim naoružanjem.

Primorska operativna grupa (2. dalmatinska, 3. crnogorska i 1. bokeljska brigada i Lovčenski partizanski odred) nastupala je iz trebinjskog područja kroz Konavljje i Krivošije na jug sa zadatkom da oslobodi Boku kotorsku i Crnogorsko primorje. Vrhovni štab je dozvolio saveznicima da priključe toj grupi svoj artiljerijski divizion brdskih haubica sa ukupnim brojnim stanjem oko 500 vojnika. Energично je onemogućen pokušaj da povećaju taj broj i da se upliću u politička pitanja na našoj teritoriji.

Krajem oktobra je Primorska operativna grupa oslobodila severnu obalu Boke kotorske i u saglasnosti sa Štabom mornarice NOVJ oformila od mornaričke čete u 1. bokeljskoj brigadi mornaričku stanicu u Boki, kao jedinicu 5. POS. Crnogorske brigade Primorske operativne grupe su 26. novembra oslobodile Ulcinj. Time je južni Jadran bio oslobođen. Mornaričkodesantni bataljoni, obalne jedinice i brodovi 5. POS, te mornarički arsenal sa svojim skladištima predstavljali na kadrovski i materijalni potencijal mornaričke snage koje su se pripremale za oslobođenje severnog Jadrana.

Oslobođenje srednje i severne Dalmacije. Dok su brigade 26. i 29. divizije i Primorske operativne grupe vodile borbe za oslobođenje Dubrovačkog i Crnogorskog primorja tri divizije 8. korpusa stezale su obruč oko 264. p. divizije i ustaških i četničkih formacija između Zrmanje i Cetine s ciljem da im onemoguće provlačenje na »zelenu liniju« kod Knina.

Jedinice 3. POS kontrolisale su i napadale neprijateljski pomorski saobraćaj sa patrolnim čamcima i mornaričkopešadijskim bataljonima ojačanim artiljerijom u zadarskom i šibenskom arhipelagu. Na Žirju je organizovana mornarička stanica s bataljonom mornariške pešadije i odredom patrolnih čamaca, koja je kontrolisala ulaz u šibensku luku. Bataljon mornaričke pešadije, ojačan artiljerijom sa Pašmana i Ugljana, kontrolisao je nemačke pokrete u Zadarskom i Pašmanskome kanalu.

Pomorsko uporište na Istu branila su dva bataljona mornaričke pešadije, 36 topova od 20 do 105 mm, 10 minobacača, 12 mitraljeza i naoružani brodovi koji su se na njega oslanjali. Pomorske snage naše mornarice u sadejstvu sa britanskim, koje su bazirale

u lučicama tog uporišta, presekle su Nemcima direktnu pomorsku vezu Zadar — Lošinj — Pula i otežavale vezu Zadar — Rijeka.

Štab 26. divizije pripremio je, u sadejstvu sa 4. POS, prevoženje svojih jedinica sa Brača i Visa na odsek Krilo — Baška voda, koje je počelo 19. oktobra. Prve iskrpane jedinice su stvorile mostobran Makarska — Zadvarje — Žrnovnica — Strožanac sa kojeg su 12. dalmatinska, 3. prekomorska i 1. tenkovska brigada, artiljerija 8. korpusa i inženjerske jedinice usmerile napad na Split. Dvadeseta divizija je oslobodila Sinj i prodrla do Klisa, 4. POS oslobodio je svojim snagama otoke Drvenik i Čiovo. Dvadesetpetog oktobra su jedinice 8. korpusa opkolile Split, pa su se Nemci mogli povlačiti samo cestom Split — Trogir — Šibenik. Na traženje 8. korpusa 4. POS prevezao je 1. i 11. dalmatinsku brigadu iz kanala Malog Stona na Brač i zatim u Kaštel Stari i Trogir koji je 28. oktobra oslobođen.

Oslobođenjem Beograda 20. oktobra 1944. Vrhovni štab, NKOJ i CK KPJ premestili su se sa otoka Visa u Beograd. Političke, društvene, vojne i druge organizacije i institucije, čije su operacije i poslovi bili vezani za jadransku obalu i Hrvatsku, stigle su u Split. Otok Vis odigrao je svoju istorijsku ulogu.

Posle povlačenja nemačkih kopnenih i pomorskih snaga iz područja Splita u Šibenik, Nemcima su ostale tri mogućnosti za povlačenje iz severne Dalmacije: dve kopnene: Šibenik — Knin na levoj strani Krke i Zadar — Knin na desnoj strani Krke ili morski put Šibenik — Zadar — Rijeka. Devetnaesta divizija kontrolisala je čvrsto sektor Zrmanja — Krka i onemogućila povlačenje nemačkih snaga iz Ravnih kotara i Zadra u Knin ili spajanje sa nemačkim jedinicama na levoj obali Krke. Preostala su im tri moguća pomorska puta:

— Nin — Rijeka kroz Velebitski kanal samo za lake jedinice i brodove sa malim gazom;

— Zadar — Šibenik, koji su ugrožavale snage 3. POS u Zadarском i Pašmanskom kanalu, a obezbeđivala nemačka 3. flotila TČ iz Šibenika;

— Zadar — Maunski kanal — Rijeka, koji je bio pod udarom pomorskih snaga 2. POS i lakih britanskih pomorskih snaga, a čuvali su ga i obezbeđivali eskortni razarači, korvete i minolovci 11. flotile.

Približavanje 8. korpusa NOVJ severnoj Dalmaciji povećalo je nemački pomorski promet između Zadra i Šibenika kojeg su obezbeđivali TČ 3. flotile, te Zadra i Rijeke kojeg je obezbeđivala i štitila

11. flotila. Štab 2. POS je uključio u napade na pomorsku komunikaciju pored svakonoćnih zaseda sektorske flotile u Maunskom kanalu i mornaričku pešadiju, koja je napadala na otočke garnizone i tako stvarala pometnju kod Nemaca na moru i kopnu.

U severnoj Dalmaciji 8. korpus nastupao je brže nego što su Nemci očekivali. Zbog toga su morali evakuisati Zadar jedan dan pre nego što je to njihov plan »Wikinger« predviđao. U noći 31. oktobra počeli su povlačenje na sva tri već pomenuta pravca. To povlačenje nemačkih okupatora sa područja severne Dalmacije vršeno je uz znatne gubitke i pod snažnim pritiskom pomorskih i vazduhoplovnih snaga Mornarice i drugih snaga NOVJ, kao i savezničkih pomorskih i vazduhoplovnih snaga koje su u sadejstvu sa našom mornaricom dejsstvovala u tom delu Jadrana.

U ofanzivnom nastupanju jedinice 19. divizije oslobodile su sa kopna, a 3. POS sa mora Zadar 30. oktobra. Jedinice 26. divizije i bataljon mornaričke pešadije 3. novembra oslobodili su Šibenik. Sutradan su divizijske jedinice oslobodile Drniš. Bitka za Knin je započela. Na bojištima je ostalo 6.555 mrtvih i 4.258 zarobljenih Nemaca. Oslobodioci Knina imali su 629 mrtvih, 126 nestalih i 2.275 ranjenih boraca 8. korpusa NOVJ. Time je Dalmacija bila oslobođena. Od tada su na Lošinj i u Puli bazirale preostale neprijateljske diverzantske pomorske jedinice i odredi TC, koji su povremeno vršili prepade u dalmatinski arhipelag, te minopolagači u Puli i Rijeci koji su polagali minske prepreke u kvarnerski odbrambeni sistem.

OSLOBOĐENJE OTOKA U KVARNERIČU I HRVATSKOG PRIMORJA

Vojnopomorska situacija na severnom Jadranu posle oslobođenja Dalmacije. Saveznička armija u Italiji probila je za vreme borbi za oslobođenje Dalmacije istočni deo »gotske linije«. Divizije 15. grupe savezničkih armija stigle su na liniju: jezero Komakio na jadranskoj obali — Bolonja — Marina di Karara na obali Ligurijskog mora. Duž istočne italijanske obale dejsstvovala je na kopnu britanska 8. armija, a na Jadranu britanska pomorska komanda severnog Jadrana (SNONA) sa brodovima lakih pomorskih snaga u uporištu Ankona. Na jugoslovenskoj jadranskoj obali između Soče i Zrmanje dejsstvovala su u planinskim područjima od Trnovskog gozda do Velebita tri korpusa NOVJ sa 7 divizija i više partizanskih odreda. U severnoj Dalmaciji se nalazio 8. korpus sa 4 divizije, koje su stalno ugrožavale Nemce na području istočne Like. Na primorskom krilu korpusa dejsstvovala su jedinice 2. POS.

Nemci su očekivali desant na krilu 8. britanske armije u pozadini nemačkih snaga između reke Po, Pule i Bakra. Obalu od reke Po do reke Taljamenta branile su divizije venecijanske operacijske zone, a 97. korpus jadranske operacijske zone branio je preostali deo obale. Dve divizije su branile furlansku obalu, 188. rez. brdska divizija branila je odsek Soča — Mirna, 237. p. divizija istarsku obalu zaključno sa Bakrom, otokom Krkom i Lošinjem.

Nemačka glavna komanda mornarice izvršila je u vezi sa smanjenjem jadranskog ratišta organizacijske promene u nemačkoj mornarici na Jadranu. Komanda admirala Jadrana bila je ukinuta, a mesto nje je uspostavljena jedinstvena mornarička komanda »Jug« za Ligurijsko i Jadransko more sa sedištem u Leviku. Njoj su bile podređene komande luka: Trst, Pula, Rijeka i Cres (u Cresu je bila nova komanda koja je obuhvatila otoke Lošinj, Cres, Rab i Pag); Jedanaesta pomorska divizija, koja je bila organ za organizaciju i za obezbeđenje pomorskog saobraćaja na putu Venecija — Trst — Pula — Rijeka — Karlobag, imala je u svom sastavu tri eskortne flotile, flotilu minolovaca, desantnu flotilu sa artiljerijskom grupom desantnih tenkonosaca, transportnu flotilu i flotilu lučke odbrane Venecije; prva divizija torpednih čamaca sa 4 flotile TČ i komanda pomorskih diverzantskih jedinica u Puli sa flotilama jurišnih i eksplozivnih čamaca i sa mornaričkom diverzantskom četom.

Glavna komanda mornarice smatrala je Pulu za grad koji spaja balkanski front sa italijanskim. Zbog toga je Pula bila proglašena utvrđenim gradom, koji se mogao napustiti samo po naređenju Hitlera, i to je mogao učiniti lično komandant armijske grupe »C« u severnoj Italiji.

Komandant mornaričke grupe »Jug« je, shodno rasporedu suvozemnih snaga za protivdesantnu odbranu obale severnog Jadrana, organizovao obalsku odbranu na odsecima Venecije, Trsta i Rijeke sa minskim preprekama u moru i obalnim baterijama. Obalska odbrana Trsta se protezala od ušla reke Taljamento do reke Mirne u Istri, a obalnu odbranu Rijeke predstavljala je odbrana Kvarnerića i Kvarnera.

Takav raspored minskih prepreka i obalskih baterija je, pored osnovnog zadatka odbrane obale, štitio i glavnu nemačku pomorsku komunikaciju u tom periodu: Venecija — Trst — Pula — Rijeka.

Nemački raspored obalskih i pomorskih snaga na riječkom pravcu, prisustvo britanskih lakih pomorskih snaga u Ankoni, koje su dejstvovala i u Kvarneru i Kvarneriću, te usmeravanje 8. korpusa na osnovni pravac dejstva Knin — Lika — Rijeka — Trst

usloveli su koncentraciju svih pomorskih i mornaričkodesantnih snaga Mornarice NOVJ na područje 2. POS sa sedištem na Istu. Priprema za dejstvo na osnovnom pravcu Zadar — Istra — Trst je bio njegov osnovni zadatak. Za taj osnovni zadatak su bili vezani i svakodnevni zadaci održavanja operativnog režima na području severnodalmatinskog arhipelaga između otoka Premude i Paga. Odbrana područja severnodalmatinskih otoka od diverzantskih i brodskih prepada, obezbeđenje i zaštita vlastitog pomorskog saobraćaja, održavanje morem veza sa organizacijama NOP na neoslobođenom istočnom delu Istre i otocima u Kvarneru i Kvarneriću bili su svakodnevni zadaci. Poseban zadatak pomorskih i mornaričkodesantnih jedinica 2. POS je bio održavanje i obezbeđenje pomorskog puta Poveljanski kanal — Ljubačka vrata — Novigradsko more kojim je Mornarica NOVJ podržavala primorski bok 8 korpusa ka prilazima na ličku visoravan.

Štab Mornarice NOVJ ojačao je 2. POS snagama oslobođenih POS. Od tih snaga 2. POS je organizovao Kvarnerski pomorski sastav (u daljem tekstu KPS) i Kvarnerski odred mornaričke pešadije (u daljem tekstu KOMP)¹

Štab mornarice je, na osnovu saglasnosti i pomorskog sporazuma između Vrhovnog štaba NOVJ i savezničke komande u Sredozemlju od januara 1945. godine, dozvoljavao da savezničke lake pomorske snage baziraju u severnodalmatinskom arhipelagu i da sadejstvuju sa snagama 2. POS.

Taj sporazum je ubrzo pokazao pozitivne rezultate, pogotovo u sadejstvu pomorskih i obalskih snaga protiv nemačkih pomorskih diverzanata iz Pule i Lošinja, koji su posle prvih akcija u jesen 1944. godine na Rivanjske Sestrice, Silbu, Brgulje i Zapuntel postajali sve agresivniji. Komanda nemačke mornaričke grupe »Jug« je krajem decembra 1944. godine odobrila pet krupnih diverzantskih akcija od kojih 4 na jugoslovenskoj i 1 na italijanskoj obali.

To su bile: napad na brodove na komunikaciji Maknare — Zadar iz zaseda u Sedmovraču, napad na sidrište Zadar i britansku krstaricu *Colomb*, napad na italijansku obalu i pomorsku komunikaciju južno od Ankone, napad na luku Split i britansku krstaricu *Delhi*

¹ Kvarnerski pomorski sastav imao je u svom sastavu flotilu naoružanih brodova (4 NB i 1 BB), tri flotile patrolnih čamaca (20) i flotilu pomoćnih brodova (2 desantna splava i 2 barkase).

Kvarnerski odred mornaričke pešadije imao je na otoku Istu i bataljon 1 na području Nin — Ljubač 3 bataljona mornaričke pešadije, udarnu četu na Krku, mešovitu art. bateriju (2 haubice 100 mm, 1 ptt 57 mm i 2 minobacača 81 mm).

i napad na otok Vis. Iz odobrenog plana nisu izvršeni napadi na Vis i na italijansku obalu.

Štab Mornarice NOVJ preduzeo je, baš u vreme kad je komanda mornaričke grupe »Jug« razmatrala predloženi plan diverzantskih akcija, mere protivdiverzantske odbrane na celoj oslobođenoj jadranskoj obali.²

U isto vreme su nemački diverzanti započeli izvoditi akcije iz svog diverzantskog plana. U noći 5. januara izvršili su akciju u Sedmovraču, 11. januara napali su Ist, 19. januara došlo je na red sidrište Zadar, a 12. februara usledio je napad na Split i krstaricu *Delhi*. Tu poslednju akciju Nemci su pokušali da prikriju napadom na Veli rat u istoj noći. U dokumentima 2. POS zabeležen je zadnji napad, i to opet na Ist 4. marta 1945.

Interesantno je pomenuti da se period tih intenzivnih diverzantskih prepada nekako poklapa sa ispadom 369. leg. divizije iz Mostara prema moru, koji je 27. januara preduhitrio početak operacije 2. korpusa za oslobođenje Mostara. Vrhovni komandant je tada naredio komandi 8. korpusa da u sadejstvu sa Mornaricom NOVJ prebaci glavninu 8. korpusa kombinovanim kopnenim i pomorskim transportom iz severne i srednje Dalmacije na područje Mostara i da u protivnapadu oslobodi Debeli Brijeg, Mostar i Nevesinje. Oslobođenjem Mostara i Nevesinja završena je mostarska operacija. Mornarica NOVJ je u toj operaciji odigrala veliku ulogu naročito u omogućavanju brzog manevra jedinica 8. korpusa.³

PRIPREME ZA ZAVRŠNE OPERACIJE I OSLOBOĐENJE ISTRE

Početkom februara 1945. godine Vrhovni komandant NOVJ je u značajnim razgovorima u Beogradu s komandantom 3. ukrajinskog fronta maršalom Tolbuhinom i komandantom savezničkih snaga u Sredozemlju feldmaršalom Aleksanderom postigao saglasnost o usklađivanju operacija NOVJ sa jedinicama Crvene armije u Ma-

² U vezi s tim rasformirao je KOMP i jedinice obalske artiljerije na Istu. Po jedan bataljon mornaričke pešadije je vratio 3. i 4. POS, dva je ostavio 2. POS, i to jedan za severnodalmatinske otoke i jedan za Pag — Nin — Ljubač, a artiljeriju sa Ista razdelio 2, 3. i 5. POS. Oduzeo je KPS dve flotile patrolnih čamaca i vratio ih matičnim POS. Štab 2. POS i KPS je premestio u Zadar, a štab 3. POS u Šibenik.

³ Mornarica je s 42 broda prevezla od 30. januara do 6. februara 13.745 boraca, 1.025 konja, 105 kola, 4 topa i 1.260 tona ubojnog materijala 19. i 26. divizije, 1. tenkovske i artiljerijske brigade iz obalnog sektora Zadar — Šibenik na obalni sektor Omiš — Podgora. Od 24. februara do 4. marta 26 raznih brodova vratilo je iz sektora Makarska — Podgora 16.042 borca, 1.693 konja, 86 kola, 8 topova i 1.565 tona ubojnog materijala u severnu Dalmaciju.

đarskoj i angloameričkih snaga u Italiji. S komandantom savezničkih snaga u Sredozemlju na sastancima od 21. do 24. februara postignut je dogovor o usklađivanju operacija za konačni obračun sa nacističkom armijom na jadranskom odseku i o modalitetima učešća ostataka bivše jugoslovenske mornarice u borbama za oslobođenje zemlje.

Feldmaršal Aleksander je obavestio maršala Tita da se saveznici neće iskrcati u Istru, ali da nameravaju da se iskraćaju na Lošinj radi protivavionske odbrane zadarskog aerodromskog čvora od napada nemačke avijacije. Ponudio je da se razmotre planovi koje su njegovi organi doneli u Beograd. Maršal Tito nije odbacio feldmaršalov predlog, ali je dao protivpredlog: Lošinj je lako zauzeti, ali ga je teško zadržati ako kopno nije oslobođeno. Predložio je da tri jugoslovenske divizije, koje posle mostarske operacije nisu bile zauzete, oslobode taj deo jugoslovenske obale i kvarnerske otoke. Takva operacija bila bi uslovljena podrškom savezničkog vazduhoplovstva, brodova na moru i snabdevanjem vojske na otocima i kopnu sa hranom i municijom. Na kraju Maršal je predložio da se oba štaba — saveznički i jugoslovenski — dogovore o toj operaciji. Feldmaršal Aleksander je prihvatio predlog našeg Vrhovnog komandanta, ali uz obrazloženje da će saveznička pomoć na moru biti ograničena zbog minskih prepreka i jake obalske artiljerije.⁴ Situacija se dalje razvijala onako kako smo mi predvideli.

Do 1. marta NOV i POJ reorganizirani su u jedinstvenu Jugoslovensku armiju (JA) koja je imala Generalštab (GŠ JA), 4 armije, Jugoslovensko vazduhoplovstvo (JV) i Jugoslovensku mornaricu (JM) sa tri pomorske komande i Rečnom ratnom flotilom.

Komanda JM reorganizovala je do 16. marta POS u pomorske komande severnog, srednjeg i južnog Jadrana. Pomorska komanda severnog Jadrana (PKSEJA) imala je pomorske obalske komande (POK) Rijeka, Pula i Trst. Ona je za završne operacije bila operativno potčinjena 4. armiji. Jedinice nekadašnjeg 2. POS činile su osnovni kostur snaga PKSEJA. Kvarnerski pomorski sastav je zadržao nekadašnje flotile »NB« i »PČ« i pomoćnu flotilu. Ova zadnja je bila, s obzirom na predstojeće operacije, ojačana sa 5 motornih desantnih splavova (MS) i 6 motornih jedrenjaka (MJ). Minerski odred (MO) bio je nova protivminska jedinica sastavljena od 4 ribarska leuta i opremljena partizanskim minolovkama i razornim materijalom.

Komanda JM ponovno je oformila KOMP sa 4 bataljona i podredila ga je operativno PKSEJA.

⁴ Kako je poznato, do realizacije tog dela razgovora nije došlo.

Mornarička grupa pri štabu 9. korpusa i samostalni Mornarički odred Kopar (MOK) operativno su potčinjeni štabu 9. korpusa, a mornarički bataljon 18. slovenačkoj narodnooslobodilačkoj brigadi — »Bazoviškoj«.

Neprijatelj je u to vreme na levom primorskom boku jugoslovenskog fronta branio položaje i utvrđene rejone između reke Une i otoka Lošinja. Dve legionarske i dve ustaško-domobranske divizije 15. brdskog korpusa u istočnoj Lici i delovi jedne divizije 97. SS korpusa i mornaričke jedinice u Kvarneriću branile su front Bihać — Gornji Lapac — Udbina — Lički Osik — Karlobag — o. Pag — o. Lošinj. Nasuprot neprijatelju 4. armija je rasporedila 26, 20, 19, 13. i 9. diviziju, koja je na odseku Zadar — Obrovac imala dve brigade. Na levom krilu fronta bile su na moru i otocima pomorske i mornaričkodesantne jedinice PKSEJA, koje su sadejstvovale sa lakim pomorskim snagama britanskog saveznika u Ankoni. U Zadru su saveznici imali još uvek krstaricu *Colomb* na kojoj je bila britanska komanda luke Zadar (COZA). Ta se komanda brinula za uporište do 10 desantnih i do 5 patrolnih brodova i čamaca.

Komandant 4. armije saopštio je 16. marta 1945. godine komandantima JM i PKSEJA u duhu odluke Vrhovnog komandanta da jugoslovenske jedinice imaju zadatak da probiju neprijateljski front u Sremu i Lici, te zatim da prodorima uz Dravu u Korušku i uz jadransku obalu, Istru i Slovenačko primorje u Koruškoj opkole nemačke balkanske snage i da ih zajedno sa armijama u centru, koje nadiru kroz Jugoslaviju ka liniji Karlovac — Zagreb, unište. Izneo je zadatak svoje armije i JM: *»Sa 5 divizija razbiti neprijateljski front i uništiti neprijateljske snage u istočnoj Lici, a zatim prodirati sa glavnim snagama kroz Liku i Gorski kotar u Rijeku, a sa pomoćnim i mornaričkim kroz Kvarnerić i Velebitski kanal u Istru, te od Rijeke i Istre sa združenim snagama napred u Trst, Slovenačko primorje i Korušku«.*

Štab 4. armije planirao je izvršenje tog zadatka (koji je trebalo da počne 20. marta) u dve etape, koje su činile *ličko-primorska i tršćanska operacija*. Predvideo je u prvoj operaciji uništenje 15. brdskog korpusa i delova 97. SS korpusa u Lici, Gorskom kotaru, u Hrvatskom primorju i Kvarneriću do kraja aprila. U prvoj fazi te operacije 4. armija bi izbila na liniju Bihać — Otočac — Rab, a na moru bi sadejstvom sa JM oslabila otoke Pag i Rab. U drugoj fazi bi dostigla Snežnik i Rijeku, a na moru bi bili oslobođeni Krk, Lošinj i Cres. Krajem maja bi trebalo da bude završena tršćanska operacija i Jugoslavija oslobođena.

Komandanti 4. armije i JM odredili su da PKSEJA sadejstvuje sa 9. divizijom u prvoj fazi ličko-primorske operacije, a u drugoj fazi sa 26. divizijom koja će prodreti iz Bihaća kroz Otočac i Senj na otok Krk, te sa 9. i delovima 26. divizije u desantima na Lošinj i Cres. Pomorski pozadinski transport za potrebe armijskih baza na obali preuzeo je štab JM.

LIČKO-PRIMORSKA OPERACIJA

Prvi dan proleća 1945. godine bio je početak ličko-primorske operacije na kopnu i prvi dan pokreta prema Trstu. Neprijatelj ev front u istočnoj Lici bio je razbijen u dva dana. Dvadeset šesta divizija oslobodila je u noći 28. marta uz pomoć 4. korpusa Bihać. Četvrta armija produžila je da napada neprijatelja na frontu između Male Kapele i otoka Paga. Dve neprijateljske divizije, jedna nemačka, druga ustaško-domobranska, pokušale su da zadrže nastupanje 4. armije.

Štab 9. divizije približio je na obali ličkog Podgorja dve brigade polaznim položajima za napad na Karlobag i Ličke Oštarije. Pomorske i mornaričkodesantne jedinice PKSEJA i 3. dalmatinska brigada bez jednog bataljona bile su pripremljene na prostoru Petrčane — Nin za desant na otok Pag. Četvrtog marta ujutro 19, 13, 26, 20. i 9. divizija, bez dve brigade, nastavile su napade na neprijatelja u Lici, a PKSEJA iskrcala je KOMP i 3. brigadu 9. divizije na otok Pag. To je bio početak ličko-primorske operacije na moru. Sutradan, 5. aprila, Pag je oslobođen. Deveta divizija nastupala je dalje duž obale Velebitskog kanala sa osloncem na KPS i usput pripremala sa PKSEJA desant na Rab.

Jedinice 19. divizije izbile su preko Velebita na more severno od Senja već 8. aprila, gde je neprijatelj pružao jak otpor. Devetnaesta i 26. divizija oslobodile su sutradan Senj, a jedinice 26. divizije i Sv. Juraj. U tim borbama Nemci su izgubili 3.874 vojnika, među kojima je bilo 2.209 mrtvih. Četvrta armija stvorila je pobedama na kopnu uslove za desante na otoke u Kvarneriću, a 9. divizija i KOMP iskrcali su se 12. aprila na otok Rab i oslobodili ga.

Glavnina 4. armije se kroz Liku, Hrvatsko primorje i Gorski kotar približavala Rijeci. Nemci su ocenili da im je ugrožena pozadina armijske grupe »C« u severnoj Italiji, pa su zato požurili sa jačanjem fronta Rijeka — Snežnik — Žužemberk pri Novom Mestu. Dve divizije koje su bile na protivdesantnim položajima u Slovenskoj primorju i Istri dovukli su na riječki front. Odbranu

Istre, Cresa i Lošinja prepustili su jednom p. puku. Četnici Srpskog dobrovoljačkog korpusa i Dinarske divizije, koji su bili u Slovenačkom primorju na takozvanom »slovenačkom mostobranu« na kojem je sva jugoslovenska reakcija očekivala saveznike, uključili su se u front na Rijeci.⁵

Generalštab JA je 14. aprila zahtevao od 4. armije da požuri nastupanje u pravcu Trsta. Naime, 8. britanska armija nastupila je u obalnom jadranskom pojasu brzo i skoro bez nemačkog otpora na severoistok. Komandant 4. armije upućuje 13. i 43. diviziju iz 11. korpusa na proboj nemačkih položaja Lokve — Mrzle vodice, 19. diviziju na proboj odbrambene linije Fužine — Kraljevica, a 9. i 26. diviziji naređuje da oslobode Krk, Cres i Lošinj. Zbog senjske bure odložen je desant na Krk za jedan dan. U noći 17. aprila iskrcale su se 1. i 11. dalmatinska brigada i KOMP na otok Krk i oslobodile ga. Prva dalmatinska proleTERSka brigada odlazi na kopno u rejon Kraljevice, dok 11. ostaje na Krku kao rezerva 9. divizije za desant na Cres. Dve brigade i artiljerijski divizion 9. divizije iskricali su se u noći 20. aprila iz Raba na creske mostobrane, koje su prethodno osigurale jedinice KOMP, a glavnina KOMP je krenula iz Baške Nove na Krku preko Raba i Oliba na Ilovik, odakle se iskrcala istu noć sa 9. divizijom na Lošinj. Dvadesetprvog aprila oslobođeni su Lošinj i Cres, odnosno celi kvarnerski arhipelag.

Nemačka pomorska komanda sagledala je klopku u koju bi mogli zapasti njihovi brodovi u Riječkom zalivu. Komanda luke Rijeka organizovala je u toku 20. aprila, dok su se još vodile borbe na Cresu, otplovljenje oko 40 nemačkih brodova (6 tankera, 2 remorkera, 22 razna desantna broda i čamaca, 2 motorna čamca itd.) iz Riječkog zaliva u Pulu i Trst. Nekoliko desantnih, artiljerijskih i minskih brodova ostalo je u Riječkom zalivu. Ti su brodovi gađali noću 20. i 21. aprila položaje 4. armije kod Urinja i polagali minske prepreke između Opatije i Sv. Marka, te na ulazu u Bakarski zaliv, a zatim su otplovili uz istarsku obalu za Pulu. Obalne jedinice, koje su pripadale komandi luke Rijeka, uključene su u borbenu grupu »Fiume« i dodeljene komandi odbrane Rijeke.

Dok su se vodile borbe na Lošinju i Cresu, Štab 4. armije poslao je 20. diviziju iz Like u područje Delnica, odakle je ugrozila neprijatelja u Čabru i Prezidu. Dvadeset šesta divizija bez 11. brigade

⁵ Pomenuti četnici učestvovali su krajem marta 1945. u poslednjim nemačkim ofanzivama »Kraj zime« i »Početak proleća« protiv 9. korpusa. U tim borbama je korpus imao oko 1.300 mrtvih, ranjenih i nestalih boraca. Među njima je imala mornarička grupa 3 mrtva, jedan od njih komandant grupe, 6 ranjenih i 33 nestala mornara.

priključila se 11. korpusu na prostoru Fužine — Lič za napad na pravcu Grobničko polje — Klana. Jedinice 4. armije su u teškim borbama proterale neprijatelja preko Rečine na zapad i stigle do Sušaka i Rijeke.

Ličko-primorska operacija bila je završena. Pomorska komanda severnog Jadrana prevezla je u toj operaciji na svojim drvenim brodovima 9.707, a britanski saveznici 3.063 borca. Vrhovni komandant objavio je 22. aprila dnevnu zapovest u kojoj je naglasio: *»Otoci Cres i Lošinj su se posle dugogodišnjeg ropstva pod fašističkom okupacijom vratili u sastav naše domovine«*.

Pomorska komanda severnog Jadrana oformila je 20. aprila u Crikvenici POK Rijeka, a na Lošinju mornaričku stanicu Lošinj; udarnu četu na Krku uključila je kao bataljon u KOMP. U Kraljevici i Lošinju poduzela je mere za obnovu tamošnjih brodogradilišta i njihovo privremeno priključenje POK Rijeka, odnosno mornaričkoj stanici Lošinj kao isturena uporišta za pripremu KPS za desant na Istru.

TRŠĆANSKA OPERACIJA

Generalštab JA ocenio je posle izbijanja 4. armije na Rečinu, Gomance i Cres da su stvoreni uslovi za pokret 4. armije na Trst i naredio joj da što brže nadire u tom pravcu i da uputi manje snage u predgradski rejon Trsta. Sličan zadatak postavio je Glavnom štabu Slovenije za 9. korpus. Dvadesetdevetu diviziju uputio je iz Bihaća i potčinio 4. armiji za obezbeđenje njenog severnog boka.

Štab 4. armije odlučio je da ojača svoje desno krilo tenkovima i artiljerijom, da uputi 20. diviziju iz Prezida preko Mašuna ka Ilirskoj Bistrici i Pivki da ovlada njima, da posle toga obrazuje motorizovanu kolonu za napad na Trst sa severoistoka; da 19. divizija dejstvuje i dalje na sredini riječkog fronta; da iskrca 9. diviziju sa KOMP na odseku Lovran — Plomin sa zadatkom da delom svojih snaga izbije na Učku, a zatim da sa glavninom napadne Trst sa jugoistoka; KOMP da dejstvuje u pravcu Pule; da rokira 13. i 26. diviziju udesno prema severnom boku riječke grupacije; da 43. diviziju prebaci kroz neprijateljski raspored u Istru i napred ka Trstu, da započne u njegovom predgrađu borbe i da 9. korpus angažuje na liniji Trst — Tržič — Gorica radi izolacije Trsta sa zapada.

U takvoj situaciji pred PKSEJA stajali su vrlo veliki i teški zadaci. Blagovremeno su preduzete mere izviđanja i praćenje situacije u južnoj Istri i osmatranje neprijatelja u trokutu Raša — Pazin

— Opatija. Minska situacija u Riječkom zalivu, Srednjim i Velim vratima bila je poznata iz pomorske karte opasnih područja koja su obavještajci našli u lučkoj kapetaniji Karlobag. Ti su podaci provedeni kod ribara na Cresu i ustanovljeno je da odgovaraju stvarnom stanju.

Jedan od najozbiljnijih problema za desant na južnu Istru bio je nedostatak desantnih i transportnih brodova i brodova za zaštitu desanta. Komandant britanskih pomorskih snaga u severnom Jadranu na Rabu nije bio spreman da bez rezerve sadejstvuje prema našim planovima u daljim operacijama koje su približavale naše snage Istri i Trstu. U razgovoru sa komandantom PKSEJA na Rabu izjavio je: »Znamo da se nameravate iskrcati na Istru. Mi smo spremni da vam pomognemo sa brodovima i avijacijom, ali nas morate 7 dana ranije obavestiti o mestu iskrcavanja, broju ljudstva, oružja i materijalu kojeg treba prevesti«. Pomorska komanda severnog Jadrana je shvatala da je trka ka istom strateškom cilju — Trstu, započela. Osmo britanska armija i pomorske snage komandanta severnog Jadrana žure u Trst! Na jugoslovenskoj obali treba da nastupi JA sa skromnim pomorskim snagama ka istom cilju. Jugoslovenska mornarica je isključila za desant na Istru bilo kakvu saradnju sa saveznicima i odlučila da u najvećoj konspiraciji izvede tu akciju svojim vlastitim brodovima i čamcima.

Prvi sastanci štabova 9. divizije i PKSEJA pokazali su da je trebalo prevesti iz Cresa na Istru sve jedinice 9. divizije, što je predstavljalo oko 7.000 boraca, 1.600 konja, 600 vučnih kola, 20 motornih vozila i oko 1.200 tona ubojnog i drugog materijala. U transportnoj flotili PKSEJA je imala tada 6 motornih jedrenjaka od kojih su neki prevozili 11. dalmatinsku brigadu sa Krka na kopno i 5 desantnih splavova. Štab mornarice je obećao da će povećati broj jedrenjaka, ali je ipak izgledalo skoro nemoguće sa toliko brodova prevesti brigade na istarsku obalu.

Prevesti prvu noć raspoloživim jedrenjacima, splavovima i lokalnim čamcima ojačanu 2. dalmatinsku brigadu jačine 1.860 boraca na mostobran Brseč, a zatim svaku noć po jednu brigadu, bila je odluka komandanta 9. divizije i PKSEJA.

Pomorska komanda severnog Jadrana je imala na raspologanju za prvu noć samo dva jedrenjaka i tri desantna splava. Na njih bi se ukrcala artiljerija, tehničke jedinice i tehnička oprema. Preostali borci bi se ukrcali na čamce sakupljene po otocima Kvarnerića. Te čamce bi teglili motorni čamci i pomenuti jedrenjaci i splavovi kroz Vela vrata na plažu Brseč. Operativna grupa PKSEJA pristupila je 23. aprila u lučici Podbeli (Beli) na Cresu ostvarenju odluke.

U noći 24. aprila sakupljeno je po otocima 47 čamaca na vesla ili sa motorom. Račun je pokazao da se na pomenute brodove i čamce može ukrcati ojačana brigada. Grupa je razradila desantni plan prevoženja: u prvoj desantnoj noći trebalo je ukrcati na plaži i lučici Podbeli na dva jedrenjaka (*Rava* i *Dalmacija*) i tri desantna splava jedinice sa tehnikom, minobacačima i artiljerijom, a pešadijski deo brigade na čamce. Svaki jedrenjak i splav vukao bi za sobom do 8 čamaca, a motorni čamac 2—4 čamca na vesla. Ostale jedinice i štab brigade ukricali bi se idućih noći u Podbeli i Banji i prevozili po planu koji će biti razrađen prema broju raspoloživih brodova. Desantna plovna ruta određena je pravcem: Podbeli — sabiralište i formiranje kolone uvala Dol — rt Grota i rt Jablanac — 1 M severno od rta Jablanac i zatim u kurs koji vodi na plažu Brseč.

Grupa minolovaca od dva NB opremljena partizanskom minolovkom imala je zadatak da kontroliše rutu od Jablanca do Brseča za vreme dok se 2. brigada ukrca u Podbeli. Prilikom otplovljenja svih brodova minolovna grupa posle povratka sa protivminskog izviđanja postavila bi se u uvalu Dol na čelo marševske kolone motornih jedrenjaka, desantnih splavova i motornih čamaca i plovila do mesta iskrcavanja kod Brseča.

Za pomorsko obezbeđenje određene su dve patrolne grupe od po dva NB da patroliraju iz zaseda u plovnom kanalu uz Istru. Jedna od njih je bila istovremeno i minolovna grupa. Jedna se postavlja kod ulaza u Plomin protiv brodova iz Kvarnera, a druga kod Mošćeničke Drage protiv brodova iz Rijeke. Grupa patrolnih čamaca predviđena je da kontroliše kod Urinja ulazak u plovni kanal uz zapadnu obalu o. Krka. Vreme isplovljenja prvog desantnog konvoja planirano je za 22.00 sata 24. aprila 1945. godine.

Pomorska komanda severnog Jadrana poslala je 24. aprila u 11.20 sati na osnovu tog plana štaba JM depešu: *»U noći 24/25. se predviđa desant sa vrha Cresa u Istru. Obezbeđenje i prevoz daje Jugoslovenska mornarica. Saveznike ćemo obavestiti u zadnjem trenutku«.*

Minolovna grupa NB-15 i PČ-24, na kojem je bio komandant KPS, isplovila je na protivminsku kontrolu rute Podbeli — Brseč, a komandant flotile »PČ« isplovio je posle sumraka na zasedu kod Urinja sa dva patrolna čamca. Posle zalaska sunca počela je duvati jaka bura u Riječkom zalivu. Razbacala je 47 čamaca po obali, neki su ostali na površini, a neki su potopljeni. Desantni splavovi su se nasukali na plaži, jedrenjaci *Rava* i *Dalmacija* sklonili su se u lučicu Podbeli, gde se već popodne nasukao NB-14. Desant 2. dalmatinske brigade nije bio više moguć.

Komandanti 9. divizije i PKSEJA stigli su u 21.30 iz Lošinja u Podbeli da prisustvuju ukrcavanju. U dogovoru sa komandantom PKSEJA komandant 9. divizije naredio je na licu mesta: »*Na mostobran u Istru iskrcati manju jedinicu. Na dva motorna jedrenjaka i tri desantna splava ukrcati štab 2. dalmatinske brigade, 3. bataljon, mitraljesku četvu, četvu pionira, četvu za vezu i odeljenje teških minobacača*«. Komandant KPS vratio se oko ponoći dok je još trajalo ukrcavanje, s protivminskog izviđanja u Podbeli i izvestio da na moru nije naišao ni na mine ni na neprijatelja. Nakrcani brodovi isplovljavali su u uvalu Doli gde su se formirali u marševsku kolonu južno od rta Grota.

Desantni konvoj otplovio je pod komandom komandanta KPS u 00.45 časova 25. aprila prema Brseču.⁶

Kroz Vela vrata konvoj je plovio u kursu 270°. Komandant KPS naredio je oko 02.30 da se brodovi pripreme za iskrcavanje boraca. Minolovna grupa, kada je uplovila u oko 1.000 m široki plovni put Rijeka — Pula, slipovala je partizanske minolovke u more i okrenula ka ulazu u Plomin u zasedu, a NB3- i NB-13 su ubrzo nakon toga okrenuli na isti zadatak kod Mošćeničke Drage. Motorni jedrenjaci pustili su desantne splavove da prvi pristanu, odnosno nasednu na plažu i iskrcaju ukrcane jedinice, a zatim da posluže Ravi i Dalmaciji kao molo za iskrcavanje. Pri tom manevru došlo je do nagomilavanja brodova, ali su se komandanti brzo snašli i dosta brzo pripremili brodove za iskrcavanje oko 800 boraca i 50 konja. Brigada je u toku dana proširila mostobran na Plomin — Brseč — Mošćenička Draga.

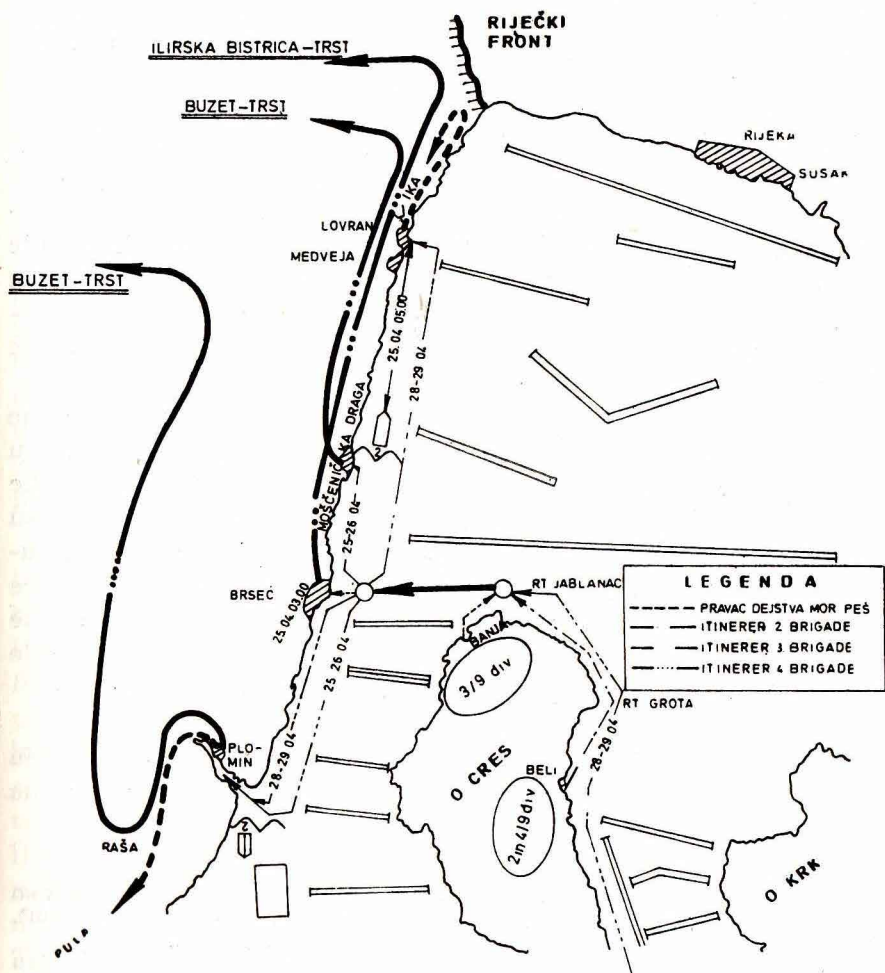
Neprijatelj nije otkrio iskrcavanje desanta. Zaštitne grupe na moru nisu došle u dodir sa neprijateljem, iako su tu noć desantni minopolagači iz Pule polagali kod Koromačne i Raše protivdesantne prepreke. Patrolni čamac PČ-1 vodio je posle iskrcavanja desantne brodove po obratnoj ruti u Podbeli. Zaštitne grupe vraćale su se u svitanje u Podbeli. Baterija Ičići je gađala na severnu grupu, ali bez rezultata. U 05.20 svi su se brodovi vratili u Podbeli gde su čekali na nove zadatke u idućoj noći.

Operativna grupa je u toku noći izvestila štab JM i PKSEJA o situaciji sa brodovima. Još u toku dana je u pravcu Srednjeg kanala

⁶ Na čelu marševske kolone bio je zaštitni odred NB-3 sa ukrcanim komandantom flotile »NB«, minolovna grupa NB-15 i PČ-24, komandni brod desantnog konvoja te NB-13. Iza zaštitnog odreda plovili su u koloni MJ *Dalmacija*, MJ *Rava*, desantni splavovi MS-9, MS-10 i MS-11. Patrolni čamac PČ-1, na kojem je bio ukrcan štab brigade, predstavljao je zaštitnicu marševske kolone. Na poziciji 1 M severno od rta Jablanac je minolovna grupa sa spuštanim partizanskim minolovkama preuzela vođenje konvoja, a NB-3 priključio se NB-13.

kroz Kvarnerić plovilo 6 motornih jedrenjaka, 3 motorna splava sa po jednim ispravnim motorom, 2 patrolna čamca PČ-7 i PČ-8, te bolnički brod BB-4. Tri desantna odreda sastavljena od 5 motornih jedrenjaka ili splavova prevezli su u noći 26. aprila pod zaštitom i protivminskim obezbeđenjem KPS dva bataljona 2. dalmatinske brigade iz Podbelija u Mošćenčku Dragu i iz Banje u Plomin dva bataljona 4. splitske brigade. Druga brigada je oslobodila Medveju i Lovran, ali je naišla na otpor u Ičićima. Četvrta brigada je prodirala na jug u pravcu Sv. Nedelje.

Štab 4. armije naredio je 26. aprila popodne svojim divizijama da napadnu krila i čelo riječkog fronta, 9. diviziji je odredio pravac

Desant na Istru od 24. do 29. aprila 1945.

napada Opatija — Matulji. Štab divizije je taj zadatak poverio 2. dalmatinskoj brigadi i odredio da njen levi bok obezbedi 3. brigada, koja će se u noći 27. aprila iskrcati u Mošćeničku Dragu.

Pomorska komanda severnog Jadrana uvela je u noći 27. aprila neprekidno dnevno i noćno prevoženje i o tome obavestila saveznike radi zaštite iz vazduha. To je bio pored usmenog obaveštenja saveznika 25. aprila prepodne na Rabu o desantu na Istru prvi dokumenat sadejstva sa saveznicima o toj desantnoj operaciji.

U noći 27. aprila iskrcale su se u Plomin sve jedinice 4. brigade, a u Mošćeničkoj Dragi prve jedinice 3. brigade. Konvoj sastavljen od bolničkog broda BB-4, MJ Božidara i motornog splava MS-1 dovezao je iz Sv. Martina na Lošinju štab 9. divizije, vod za vezu i hiruršku ekipu u Mošćeničku Dragu, odakle je štab divizije otišao na Brseč, a brodovi su se vratili na Lošinj po KOMP. Brodovi PKSEJA nastavili su po danu prevoženje 3. brigade na Istru.⁷

Treća brigada nastupala je u pravcu Učka — Veprinac, oslobodila je Veprinac i stigla na liniju Bregi — Zagrad. Njezin 3. bataljon je u sadejstvu sa 3. bataljonom 43. divizije proterao nemački lovački bataljon sa Učke u pravcu Vranje i Lupoglave. Nemački pešadijski i artiljerijski puk koji su u noći 25. aprila krenuli iz Pule u pomoć Rijeci, prošli su 27. aprila popodne Sv. Nedelju i Strmac zapadno od Učke u pravcu Rijeke. Jako jugo onemogućilo je plovidbu kroz Vela vrata 27. aprila naveče. Iskrcavanje je nastavljeno tek 29. aprila, a završeno je 4. maja.⁸

Nastupanje kroz severnu Istru ka Trstu. Naše rukovodstvo je pratilo vojnu i političku situaciju u Italiji. Saznalo je 27. aprila da su saveznici počeli da pregovaraju u Kazerti sa predstavnicima nemačke armijske grupe »C« o predaji te grupe zapadnim saveznicima, da su jedinice 8. britanske armije već prekoračile reku Adiđu i da nastupaju na sever i u pravcu Trsta. Postojala je mogućnost da stignu pre JA u Trst bez borbe i nemačkog otpora. Vrhovni komandant je energično reagirao i požurio 4. armiju i 9. korpus da hitno oslobode Trst, što se videlo iz njegovog depešnog naređenja 4. armiji:

»1. — Naredili smo GŠ Hrvatske da uputi 8. diviziju pravcem Brod-Čabar-Lož za obezbeđenje vašeg boka sa severa i stavlja se pod vašu komandu.

⁷ U povratnoj vožnji na Cres Nemci su prisilili te brodove artiljerijskom vatrom da se sklone u mrtve sektore na Istarskoj obali. Druga brigada, naime, koja je oslobodila Opatiju, nije uspjela da likvidira bateriju Ičići.

⁸ Brodovi PKSEJA prevezli su od 24. aprila do 4. maja sa Cresa u Istru 10.400 boraca, 1.620 konja, 600 vučnih kola, 25 raznih automobila, 4 tenka, 2 oklopna kola i 1.350 tona raznog materijala od municije do hrane.

2. — Na vašem severnom boku je potrebno da stvorite grupu sastava 20, 29 i 13. divizije i da njome energično nadirete opštim pravcem Lož — Trst.

3. — Južna grupa, sastava 9, 19. i 26. divizije, treba energično da napadne Rijeku i ako bi otpor bio suviše jak i borba se oteгла, onda energično nadirati opštim pravcem Klana — Trst a za blokadu Rijeke ostavite diviziju koja treba jednovremeno da vam štiti levi bok ove grupe.

4. — Neposredno angažovati oko Trsta 43. diviziju te 30. i 31. slovenačku diviziju 9. korpusa, s tim da već sada otpočinu uvodne borbe za Trst«.

Na osnovu toga štab 4. armije izdao je svojim divizijama odgovarajuća naređenja, oformio desnokrilnu napadnu kolonu sa 20. divizijom u prvom i 29. u drugom ešelonu. Levu krilnu napadnu kolonu je predstavljala 9. divizija bez 2. brigade, koja je ostala na riječkom frontu. Uvodne borbe za Trst preuzeli su 9. korpus i delovi 43. divizija. Na riječkom frontu ostale su 13, 26. i 19. divizija te 2. dalmatinska brigada, a KOMP je upućen na Pulu. Noću 29. aprila KOMP je plovio sa tri bataljona iz Lošinja u Mošćeničku Dragu. Komandant je dobio u štabu 9. divizije direktivu za dalje dejstvo. Drugi bataljon mornaričke pešadije preuzeo je od 3. dalmatinske brigade obezbeđenje levog boka 2. dalmatinske brigade, 5. bataljonu, koji je ostao u Beliju na Cresu, naređeno je da se preveze u Lovran kao rezerva 2. bataljona, a dva ostala bataljona su se iskrcali u Plominu i nastupali u pravcu Pule.

Štab 9. divizije organizovao je još u noći 29. aprila dve brigadne kolone koje su krenule prema Trstu. Treća brigada ojačana samohodnom artiljerijskom baterijom krenula je sa Učke kroz Vranje na Buzet, 4. brigada krenula je iz Šušnjevice kroz Cerovlje također na Buzet, a pozadi nje krenuo je artiljerijski divizion. Treća brigada napala je brzo nakon odlaska drugi ešalon pešadijskog puka koji je hitao iz Pule na riječki front, razbila je njegov pozadinski deo i zarobila teretna kola tog puka kojim je odmah motorizovala svoje udarne grupe. Četvrta brigada je uništila na maršu stražarski bataljon koji je čuvao prugu Pula — Divača. Treća brigada, koja je zanoćila u Buzetu, nastupala je sutradan, 30. aprila, brzo sa svojim motorizovanim grupama u pravcu Sočerga — Kubed — Dekani — Trst. Što je brigada bila bliže Trstu, nailazila je na jači nemački otpor, ali je do večeri zauzela položaje južno od nemačkih položaja

na poluostrvu Milje, koji su bili sastavni deo južne i istočne tršćanske odbrane. Četvrta bridaga je te noći zanoćila na putu između Buzeta i Sočerga.

Jugoistočno od položaja 3. brigade, 15 km daleko, Mornarički odred Koper iz sastava mornaričke grupe 9. korpusa pripremao je tu noć, ne znajući za dolazak 9. divizije u koparsku blizinu, na brdu Maliya napad na obalu između Portoroža i Kopra. Četa koja je brojala svega 67 naoružanih mornara prodrla je pre zore iz tri pravca na obalu. Mornari su zarobili nemački naoružani brod sa 64 Nemca koji su bežali iz Pule u Trst, fašistički bataljon, a oko 200 Nemaca koji su se zatekli na toj obali, bez borbe su se predali. U brodogradilištu Portorož zarobili su dva torpedna i tri jurišna čamca. Komandant artiljerijske grupe Savudrija odbio je da se preda pomoćniku komandanta Mornaričkog odreda Koper, koji je tamo stigao rano ujutro na motornom čamcu sa patrolom mornara.

Oslobođenje Trsta. Dok se 9. divizija približavala sa istarskog mostobrana Trstu, i ostale komande, divizije i jedinice pomenute u naredbi Vrhovnog komandanta od 27. aprila izvršavale su svoje borbene zadatke. Trideseta divizija krenula je u noći 29. aprila iz Trnovske šume sa tri brigade kroz Vipavsku dolinu u pravcu Trsta. Brigade su na maršu u dolini i na Krasu dolazile u borbene kontakte sa četničkim, domobranskim i nemačkim jedinicama koje su branile širi rejon Trsta ili su se povlačile iz Jugoslavije preko Soče prema saveznicima u Italiji. Brigade su do noći stigle na položaje Dutovlje — Repentabor — kota 371 na cesti Trst — Tržić. Dalmatinske divizije i istarska 43. nastupale su sa severa i istoka u pravcu Trsta. Dvadeseta divizija je žurila sa severoistoka u dve kolone prema Trstu, jedna u pravcu Divače, a druga u pravcu Škofije. Brigade 43. divizije probijale su se kroz borbene rasporede neprijatelja na širem sektoru Postojna — Buje u pravcu Trsta.

Ilegalna komanda mesta Trst rukovodila je vojnom organizacijom ustanka u Trstu. Trst je bio podeljen na 4 sektora, a svaki sektor na 4 rejona. U svakom rejonu se nalazio po jedan udarnički omladinsko-radnički bataljon. Računa se da je u 16 takvih bataljona bilo uključeno krajem aprila oko 5.000 aktivista, koji su čekali na znak za ustanak. Među njima su bila i tri pripadnika mornaričke grupe 9. korpusa, koje je taj štab uputio u Trst za mornaričke zadatke prilikom oslobođenja. Štab 9. korpusa, prateći približavanja svojih jedinica i jedinica 4. armije Trstu, poslao je 29. aprila u 16.00 sati komandi mesta Trst depešu: *»Jedinice 4. armije i 9. korpusa su u neposrednoj blizini mesta. U najkraćem vremenu treba očekivati napade na mesto. Započnite ustanak«.*

Opšti ustanak u Trstu iznenadio je Nemce, a verovatno i saveznike sa Zapada. Naime, datum ustanka se poklapa sa danom kada su predstavnici armijske grupe »C« pristali na kapitulaciju Nemaca u Italiji, koja bi se počela sprovoditi 2. maja 1945. godine. Nemci nisu razorili tršćansku luku, koja je bila pripremljena za razaranje, verovatno na zahtev saveznika, koji su je predvideli za svoje pomorsko uporište za eventualni prodor kroz Sloveniju u Austriju ili za okupaciju Istre i Slovenačkog primorja. To je verovatno razlog da su Nemci taj dan prestali da razaraju luke između Mirne i Soče, te da su nastavili da uništavaju luku Rijeka. Tu luku uništili su temeljito do 3. maja, a što nisu uništili minirali su sa 14 elektromagnetskih mina položenih uz pristane i gatove u toj luci. Nerazrušena tršćanska luka poslužila je Nemcima i za bekstvo po moru pred jedinicama JA koje su na kopnu zatvorile obruč oko Trsta.

U Trstu i njegovoj okolini 30. aprila razvijao se sve žešći boj. Bazovička brigada, u kojoj je nedavno ratovao mornarički odred, napala je prva Općine, u kojoj se je skupilo oko 3.000 Nemaca. Razvila se borba kojoj su se priključile još neke jedinice 30. divizije. Štab korpusa poslao je već to dopodne udarnu četv 30 divizije u Trst. Devetnaesta slovenačka narodnooslobodilačka udarna brigada (SNOUB) »Srečko Kosovel« počela se popodne probijati sa udarnom četom i dva bataljona u Trst. Prvog maja u 00.30 sati te jedinice su se povezale sa ustanicima u samom Trstu. Dok se ta brigada probijala u Trst, a Bazovička teško odbijala nemačke protivnapade, kod Općina je stigla oko 15.00 sati desna udarna kolona 20. divizije, sastavljena od 9. dalmatinske brigade i tenkovskog bataljona 1. tenkovske brigade. Na Bazovicu je stigla posle krvavih borbi 10. dalmatinska brigada sa dve tenkovske čete, a u istom pravcu je prodirala i 8. brigada s četom tenkova.

Dok su jedinice JA stezale obruč oko Trsta, 31. divizija, koja je krenula u noći 30. aprila iz Trnovske šume, zauzimala je položaje između Gorice i Tržiča i štitila Trst sa zapada. Mornarička grupa pri štabu 9. korpusa krenula je u noći 30. aprila iz Mrzle Rupe na Predmeju iznad Vipavske doline, a zatim u Sežanu, odakle je prema direktivi štaba 9. korpusa stigla 2. maja ujutro u Trst.

Jedinice JA opkolile su 30. aprila Trst. Sutradan, 1. maja, rano ujutro se sa obronaka oko Trsta spuštalo u Trst i u njegovu luku 8 jugoslovenskih brigada, koje su podržavale tenkovske i artiljerijske jedinice. Na tršćanskim ulicama vodila se borba. Sa pojedinih zgrada, koje su pretvorene u tvrđave, pružan je otpor. Nemci su se

takođe grčevito branili na Opčinama. Svi su se, naime, nadali da će ih spasiti novozelandska divizija koja je bez borbe stigla do Soče.

Posade nemačkih brodova u tršćanskoj luci, koje su na nekim mestima gađale jedinice JA za vreme prodiranja u Trst i luku, zahvatio je strah da će biti zarobljene od jugoslovenskih partizanskih brodova. Već rano prepodne posade brodova pokušavale su da morem stignu pod britansku zaštitu.

Britanska avijacija otkrila je već 1. maja pre podne 39 raznih nemačkih brodova sa belom zastavom tri milje daleko od Gradeža u plovnom kanalu Trst — Venecija. Britanske lake pomorske snage otplovile su u podne iz Ankone u susret Nemcima. Jako jugo sa velikim valovima prisililo ih je da se vrate u Ankonu. Drugog maja Nemci su položili oružje pred saveznicima, ali su nastavili da se bore protiv JA.

Vrhovni komandant JA objavio je 1. maja dnevnu zapovest u kojoj se kaže da su jedinice 4. armije, 7. i 9. korpusa oslobodile gradove Trst, Goricu i Tržič i izbile širokim frontom na reku Soču.

Mornarička grupa 9. korpusa stigla je u Trst 2. maja u 07.00 sati i odmah se organizovala, shodno postojećim planovima, u POK Trst i povezala sa njihovim komandantom i politkomesarom. Prvi je stigao u Trst sa jedinicama 4. armije, a drugi je bio u Trstu kao ilegalac u komandi mesta Trst gde ga je kratko pre toga uputio štab 9. korpusa. Trećeg maja komandant 20. divizije nije dozvolio nemačkoj posadi Opčina da se preda prispelim novozelandskim jedinicama. Nemački komandant Opčina bio je prisiljen da komandantu 20. divizije izjavi: *»Predajem vam ceo nemački garnizon i sav vojni materijal te vas priznajem za pobednika«*. Jugoslovenska armija izvršila je zadatak Vrhovnog komandanta — sama je i na vreme oslobodila Trst.

PRODOR JUGOSLOVENSKE MORNARICE IZ RIJEČKOG ZALIVA KROZ KVARNER U PULU I TRST

Kvarnerski odred mornaričke pešadije na maršu u Pulu. Štab JM naredio je 28. aprila PKSEJA, da KOMP i KPS što pre prodru iz Riječkog zaliva, jedan kopnom drugi morem, u Pulu, te zatim uz zapadnu obalu Istre u Trst i Tržič.

Operativne jedinice PKSEJA nalazile su se tada u Kvarneriću, Riječkom zalivu i rejonu Podbeli. Transportna flotila i KPS prevozili su još uvek 9. diviziju u Istru; četiri naoružana broda bila

su u Kraljevici na vanrednom remontu. Kvarnerski odred mornaričke pešadije plovio je iz Lošinja u Mošćeničku Dragu. Minerski odred razminirao je ulaz u Bakar. Štab PKSEJA bio je još uvek na Rabu, a njegova operativna grupa u Podbeli na Cresu.

U Puli je bio još uvek jak nemački garnizon. Obaveštajni podaci o njegovom broju bili su dosta protivrečni. U stvari, u tom garnizonu nalazili su se pešadijski bataljon, italijanske jedinice 10. Mass-flotile i puka teritorijalne milicije, 17 raznih baterija obalskih, kopnenih i pav, koje su pripadale nemačkim i italijanskim art. jedinicama, obalske i pomorske jedinice komande luke Pula, 3 džepne podmornice, pomorski arsenal i brodograđište na otoku Uljaniku. Danas se može tvrditi da je u Puli bilo oko 2.500 neprijateljskih vojnika. U južnoj Istri su bile policijske i karabinjerske stanice skoro u svakom većem selu. Te stanice su brojale od 20 do 80 neprijateljskih vojnika, policajaca i karabinjera, pretežno Italijana.

Kvarnerski odred mornaričke pešadije krenuo je 29. aprila usiljenim maršem na jug Istre. Tridesetog aprila oslobodio je Barban. Još isti dan 1. i 4. bataljon nastavili su da čiste istočnu polovinu južne Istre od ostataka neprijateljskih jedinica i stanica. Prvi bataljon je nastupao opštim pravcem Barban — Marčana, a 4. bataljon na pravcu Sentvincent — Marčana. Iz Marčane su patrole 4. bataljona izbile u Laboriku, a 1. bataljon je krenuo na pretraživanje Vodnjana. Na povratku u Marčanu napao je kolonu nemačke pav artiljerije koja se htela probiti iz Pule na sever. Nemci su imali 35 mrtvih. Poginuo je komandant našeg bataljona, a 6 boraca ranjeno. Od 8 zarobljenih kamiona formirana je motorizirana transportna jedinica, koja je odmah upotrebljena. Naime, obaveštajci štaba istarskih partizanskih odreda potvrdili su da nemački bataljon u Puli broji oko 2.200 vojnika. Sutradan je 5 kamiona dovezlo iz Lovrana 5. bataljon mornaričke pešadije, gde je bio rezerva 2. bataljona na riječkom frontu. Treći bataljon u Beliju na Cresu primio je naređenje za pokret u Istru.

Tri bataljona KOMP i dva istarska iz partizanskog odreda opkolili su Pulu od Galižane preko Laborike do Šikića. Težište napada bilo je kod Galižana jer se tu očekivalo nemačko izvlačenje na sever. Sutradan, 3. maja bataljoni su krenuli u napad na Pulu. Nemci su u početku pružali otpor artiljerijom, a zatim su se povukli u centar grada. Na liniji zaliv Stoja — Privlaka u gradskoj luci pripremili su odbrambene položaje za prihvrat jedinica iz grada. Borbeno odeljenja u tvornici cementa štitila su naveče povlačenje jedinica iz grada na Muzil, a sutradan su te iste jedinice sa položaja

kod Stojke štatile povlačenje borbenih odeljenja iz tvornice cementa na Muzil. Nemački komandant Pule je u toku noći odbio poziv štaba KOMP i istarskih odreda na predaju. Započela je opsada poluostrva Muzil koja je trajala do 8. maja kada je nemački komandant prihvatio bezuslovnu kapitulaciju i naredio svojim oficirima i vojnicima da polože svoje oružje pred borcima KOMP. Predalo se oko 2.200 boraca.

Marš KPS morem od Riječkog zaliva do Trsta. Na maršu kroz Kvarner KPS nije bio izložen napadima nemačkih pomorskih snaga, ali su zato minske prepreke, položene duž istarske istočne obale, zadržavale i usporavale brzinu nastupanja KPS koji nije raspolagao minskim jedinicama. Brodovi su imali na pramcu budne oči svojih mornara, a na krmama čelnih brodova, koji su plovili u sastavima, partizanske minolovke.

Drugog maja u 12.30 sati KPS (NB-3, NB-14, PČ-4 i PČ-8) je otplovio iz Plimona u Krnicu. Čelni brod kolone bio je PČ-4, njegovi osmatrači otkrili su na ulazu u Krnicu više protivdesantnih mina. Komandant NB-14 nameravao je da 3. maja ujutru pomoću čamca na vesla odstrani mine koje su smetale plovidbi. Jedna mina je prilikom povlačenja eksplodirala i ubila komandanta i dva mornara-veslača. Sastav je, uprkos tragedije, nastavio vožnju istog dana u 13.45 sati. Patrolni čamci PČ-8 i PČ-4 su sa spuštenom partizanskom minolovkom sprovodili kolonu naoružanih brodova NB-3, NB-13 i NB-14. U 17.00 sati brodovi i čamci uplovili su u Pomer. Na pomorskom navozu nalazio se ispravan nemački naoružani brod. Novoformirani štab POK Pula uplovio je 4. maja ujutro u Krnicu i kamionom KOMP krenuo u Pulu gde je započeo sa radom.

Komandant JM poslao je taj dan komandi PKSEJA depešu: »*Svi naoružani brodovi neka uplove u Trst!*« Komandant PKSEJA, koji je u to vreme bio u Puli, odlučio je da brodovi isplove noću. Prvu noć isplovljava PČ-8, kao prethodnica KPS, koji će za vreme plovidbe u kontaktu sa mornarima i ribarima zapadne Istre proveravati položaje minskih prepreka i podatke dobivene plovne rute. U pogledu obalskih baterija pretpostavljalo se da je samo još pulski artiljerijski čvor na Muzilu u nemačkim rukama. To večer je KPS (NB-14, NB-3, PČ-4 i PČ-8) pod vodstvom komandanta KPS i sa ukrcanim komandantom PKSEJA isplovio u Soline, istočno od Verude. Tu su komandanti sastava i brodova izvršili pripreme za vožnju: — PČ-8 za Trst, a ostali za artiljerijski prepad na Muzil. Taj prepad trebalo je da Nemcima pokaže da su okruženi i sa morske strane.

Noću u 00.30 sati isplovio je PČ-8 kao prvi brod. Trideset minuta kasnije isplovio je KPS u koloni NB-14, NB-13 i PČ-4. Kurs je vodio

na severozapad tako da se sastav posle okreta preko levog boka za vreme 10-minutnog gađanja približio na 1 M južnoj obali Muzila. Petog maja u 2.15 sastav je uplovio na sidrište u Soline.

U to vreme prema instrukcijama komandanta KPS plovio je PČ-8 prema Trstu. Ujutro se povezao sa ribarima u zalivu Sv. Jakov, južno od Rovinja, koji su mu potvrdili da njegova plovna ruta odgovara ruti koju su i Nemci koristili. U Umagu, gde je Mornarički odred Koper već imao svoju lučku ispostavu, saopštili su komandantu PČ-8 da su Nemci još uvek na baterijama Savudrije. Komandant PČ-8 je odlučio da prevarom pokuša da u sred dana mimoide nemačke baterije: sa koplja je skinuo jugoslovensku zastavu, a jedan od mornara, koji je dobro govorio nemački, u gumenom čamcu se približio obali i dovikom saopštio Nemcima da brod beži pred partizanima u Italiju. Tako je PČ-8 sretno stigao u Piran a kasnije popodne kao prvi saveznički ratni brod u Trst.

Dok je PČ-8 plovio za Trst, u Pulu je stigao telegram Vrhovnog komandanta koji je trebalo uručiti komandantu JM. U to vreme je komandant JM obavljao dužnost komandanta Trsta. Telegram je glasio: *»Sa glavnim snagama pomorskih jedinica morate što pre zaposesti sve zapadne istarske luke od Pule do Soče. Nastojte organizirati brodove i brodogradilišta u tom sektoru, luke uzmite u svoje ruke. Buditi stalno u vezi sa štabom 4. armije i koordinirajte rad s njim. — Tito«.*

Nemci, još uvek blokirani na Muzilu gde su verovatno čekali na dolazak Angloamerikanaca, pokušali su da se ukrcaju na dva motorna jedrenjaka, koji su se sa pučine približili rtu Stoja. Na jarbolu su nosili oznaku Crvenog krsta. Naoružani brod NB-3 je indirektnim artiljerijskim gađanjem sprečio te brodove da se približe Muzilu, pa su se jedrenjaci udaljili prema pučini.

IZVEŠTAJ PČ-8 o stanju na Savudriji uznemirio je štab POK Trst. Obavešten o tome, komandant JM povezao se sa 9. divizijom. Štab divizije oformio je isto veče udarnu grupu sastavljenu od tenkovskog odeljenja (dva tenka), pešadijske čete (200 boraca) i transportne čete (12 kamiona). Udarnu grupu je vodio politkomesar 9. divizije. Šestog maja rano ujutro udarna grupa krenula je iz Škednja, predgrađa Trsta, kroz Piran i Sečovlje na Savudriju, gde je opkolila nemačke položaje. Politkomesar 9. divizije zatražio je bezuslovnu predaju. U roku od jednog sata 206 Nemaca se predalo. Dve baterije 105 mm bile su ograničeno sposobne za gađanje, dok su baterijski 20 mm pav topovi bili potpuno ispravni. Udarna grupa predala je položaje posadi POK Trsta koju je Mornarički odred Koper na brzu ruku sakupio. Baš

u to vreme se približavao Savurdiji jedrenjak sa zastavom Crvenog krsta, verovatno jedan od onih iz Pule. Poziv udarne grupe da pristane u lučicu Savudrije nije poslušao već se počeo udaljavati u pravcu Trsta. Borci udarne grupe otvorili su na njega vatru iz 20 mm topova, ali se jedrenjak izgubio u pravcu severa, verovatno u plovni kanal Trst — Venecija. Udarne grupa 9. divizije izvršila je svoj poslednji borbeni zadatak na jadranskoj obali i vratila se još pre podne u Trst.

Dok se 5. maja naveče u Trstu spremala udarna grupa 9. divizije, u lučici Veruda kod Pule pripremao se odred KPS *NB-14*, *NB-3*, *PČ-4*, *PČ-53* i *PČ-41* za plovidbu u Trst. Odred KPS otplovio je u 20.00 sati zapadno od Briona i zaplovio u generalnom kursu na sever.

Komandant KPS, ukrcao na *NB-3*, preduzimao je za vreme vožnje mere protivmorskog obezbeđenja. Odred je vozio sa spuštenim partizanskim minolovkama na čelu kolone, osmatrači na pramcu su tražili mine ispred brodova, a s vremena na vreme pojedini patrolni čamci su tražili podatke od ribara na obali. Sve to je uslovalo malu brzinu napredovanja. Nešto severnije od Umaga blizu Paklenog rta komandant KPS doznao je od nemačkog vojnika, koji je pre nekoliko dana pobegao iz Savudrije, da su baterije još aktivne. Ne znajući za stvarnu situaciju, koja se bar približno u to vreme odigravala na Savudriji, komandant KPS odlučio je da se udalji od obale van dometa srednjekalibarske artiljerije, da zatim po svaku cenu izvrši zadatak i da uplovi u Trst koji je bio njegovo rodno mesto. Na izabranoj ruti ili u neposrednoj njezinoj blizini Nemci su položili 670 morskih mina.

Nova neiskusna artiljerijska posada na savudrijskim obalnim topovima primetila je približavanje odreda KPS. Promena kursa odreda na otvoreno more uveravala je posadu da se radi o nemačkim brodovima koji se povlače. Treba shvatiti da ni jedan član te posade nije video za vreme NOB partizanski naoružani brod ili patrolni čamac. Mlada posada pratila je kretanje odreda KPS i kada je ocenila da je odred u dometu topova otvorila je artiljerijsku vatru. Komandant KPS zapisao je u svoj operativni dnevnik: »Srećom vatra nije bila efikasna« i u 16.30 sati 6. aprila uplovio u Trst. Dva patrolna čamca otplovila su brzo posle toga po naređenju POK Trst i Gradež da kontrolišu plovni kanal Trst — Venecija.

Završetak rata. Dok je odred KPS plovio iz Pule u Trst, Nemci su 6. maja još uvek uporno branili Muzil i čekali angloameričke jedinice. Dva bataljona KOPM izvršila su toga dana uz podršku artiljerije dva juriša na nemačku odbrambenu liniju kod Stojce.

Nemci se nisu predali, odbili su uz velike gubitke napade — jedan ujutro, drugi naveče. Kvarnerski odred mornaričke pešadije je imao 9 mrtvih i 50 ranjenih drugova.

Sedmog maja preselio se štab PKSEJA iz Raba u Pulu. U celoj Istri je vladao mir osim na Muzilu. Nemci su još uvek izvršavali Hitlerovo naređenje o utvrđenoj Puli. Opoljeni komandant 97. SS korpusa predao se bezuslovno kod Ilirske Bistrice i 16.000 Nemaca položilo je oružje pred borcu 4. armije. Nemački komandant na Muzilu je tek to večer pristao da se 8. maja ujutro sa svojim vojnicima i oficirima bezuslovno preda KOMP. Osmog maja, kada su Nemci odlazili sa Muzila u zarobljeničke logore, starešine JM saopštavale su svojim jedinicama i posadama cirkularno depešno naređenje Vrhovnog komandanta koje je stiglo iz Generalštaba JA: *»Vrhovni komandant nemačke vojske, general Doenitz, je naredio nemačkim jedinicama da prestanu sa borbom i da ostave svoja oružja na frontovima. Vrhovni komandant Tito, je naredio u vezi s tim, da se svim nemačkim jedinicama, koje se još bore protiv nas, preda poziv da polože oružje i da se sa zarobljenicima pravilno postupa«.*

Oslobodilački marš, koji su započele jedinice NOVJ sa Visa na dan kada je Vrhovni komandant NOVJ poručio svojoj armiji i celom svetu *»TUĐE NEĆEMO, NO SVOJE NE DAMO«*, bio je završen.